

Соціальний склад студентства УСРР впродовж 1920-х рр. знаходився у стані трансформації, що було наслідком реалізації політики „пролетаризації” ВНЗ. За даними перепису студентства Харкова у 1909 р. представники дворянства, духовенства, почесних громадян складали 42,3%, службовців – 31,8%, селян – 5,5%, робітників та ремісників – 5,3%, інші категорії – 15,1% [1]. Політика „пролетаризації” мала на меті відкрити вільний доступ до вищої освіти представникам трудящих і, насамперед, робітникам і селянам.

Намагання ЦК КП(б) залучити до навчання у ВНЗ заплановану кількість пролетарського студентства не мали успіху. Тому, починаючи з 1921 р., партійні комітети вдалися ще до одного засобу регулювання соціального складу студентства який отримав назву „соціально-академічні перевірки складу студентства” або „перереєстрації студентства”. Вказаний засіб мав на меті дві цілі. По-перше, звільнити ВНЗ від „академічного баласту”, „довічних студентів”, які часто перебували у складі студентів формально, а насправді десь працювали. Стара дореволюційна предметна система навчання у вищій школі дозволяла студентам вивчати навчальні дисципліни довільно, без якоїсь системи або черговості. Тому студенти один рік працювали, щоб зібрати гроші на навчання, а інший навчалися. Тому період навчання розтягувався на багато (10-15) років. Радянська семестрова система навчання зобов'язала студентів вивчати науки у відповідній черговості і у встановлені строки, а осіб що не встигали – відраховували зі складу студентства.

Але „перереєстрація” студентства мала на меті ще одне завдання – вилучити з ВНЗ „ворожі елементи”. На початку 1920-х рр. у ВНЗ м. Харкова навчалось 57% колишніх червоноармійців, 25% військових царської армії, 9% осіб, що воювали у білих арміях [2]. Не зважаючи на те, що формально радянська влада амністувала осіб, що вели озброєну боротьбу з нею, тим не менш саме ці особи підлягали виключенню зі складу студентства. Так, у жовтні 1921 р. Катеринославський губком КП(б)У запланував зменшити чисельність студентства у губернії у ході „перереєстрації” на 50%. Так звана „перереєстрація” проводилась шляхом співбесіди, в ході якої встановлювалось соціальне походження, заслуги перед радянською владою, класово-політична орієнтація, успішність навчання. Аналізуючи „перереєстрацію” студентства у 1921 р. голова Головопрофосу УСРР Я.П. Рябло писав, що „минулорічна перереєстрація звільнила наші інститути від номінального баласту. Це і „мертві душі” і мало корисні для радянської держави елементи” [3].

Проте проведена „перереєстрація” студентства 1921-1922 рр. не дозволила підтягнути до бажаного рівня якісний склад студентства. Тому у 1924 р. ЦК КП(б)У вдався до нової ще більш цинічної акції з вилучення „непролетарського елементу” з ВНЗ. У серпні 1924 р. ЦК КП(б)У під грифом „ділком таємно” надіслав декілька циркулярів на адресу губернських комісій з проведення соціально-академічної перевірки складу студентів інститутів. Перевірку було заплановано провести з 5 вересня по 5 жовтня. Осіб, що підлягали виключенню зі складу студентства, необхідно було встановити заздалегідь, але щоб це не викликало підозри, для співбесіди на комісію викликали також студентів, яких не планували виключати [4]. ЦК КП(б)У встановив також відсотки осіб, які підлягали виключенню: в індустріально-технічних інститутах – 12%, сільськогосподарських – 10%, соціально-економічних – 18%, педагогічних – 12%, медичних – 25% [5].

Ці інструкції щодо проведення соціально-академічної перевірки складу студентства вийшли дещо з запізненням, оскільки вже у липні 1924 р. Одеський губком КП(б)У самостійно на свій розсуд розпочав проведення цієї акції. За планом „розвантаження” одеських інститутів, який було ухвалено в Одеському губкомі, з медичного інституту було заплановано виключити – 45%, політехнічного – 30%, інституту народної освіти, народного господарства і хіміко-фармацевтичного – по 18% [6]. Навіть після отримання інструкції з ЦК КП(б)У, Одеський губком КП(б)У розпочав „чистку” у серпні і поставив за мету будь-яким засобом досягти необхідних відсотків робітників і селян, особливо жорстко перевіряючи склад студентів останнього курсу [7].

Перевірка складу студентства 1924 р. була проведена тільки в інститутах. У липні 1924 р. голова Головопрофосу Я. Рябло сповіщав у листі секретаря ЦК КП(б)У Е. Квірінга, що „технікуми не слід чіпати, оскільки там 35% робітників і 30% селян” [8]. Переважна більшість студентів була виключена з інститутів за те, що їх віднесли до категорії „соціально-ворожих елементів” [9].

Багато студентів було відраховано з останнього курсу навчання і це в той час, коли народне господарство України відчувало гостру нестачу фахівців вищої кваліфікації. У зв'язку з цим 9 жовтня 1924 р. РНК УСРР видав постанову „Про студентів, виключених у порядку проведення соціально-академічної перевірки”. Ця постанова передбачала проведення екстернату для студентів, відрахованих з останнього і передостаннього курсів. Вони мали можливість скласти іспити у спеціально створених комісіях і отримати дипломи там, де раніше навчалися [10].

Переважаюча більшість студентів, що були виключені з інститутів подали заяви до Центральної комісії у студентських справах де оскаржили дії комісії по проведенню соціально-академічної перевірки складу студентства. У грудні 1924 р. Центральна комісія у студентських справах своїм рішенням поновила у складі студентів Харківського медичного інституту шістьох осіб, а травні 1925 р. Центральна комісія повернула до Київських і Харківських інститутів 15 студентів, а ще трьом дозволила скласти іспити екстерном [11].

Враховуючи велику кількість осіб які були поновлені у правах, Наркомос УСРР видав циркуляр №297 від 25 червня 1925 р. за яким встановлювався порядок повернення до інститутів виключених у ході перевірки студентів. Поновлені у правах студенти повертались до ВНЗ через рік після їх відраховування за умови, що цей рік вони працювали на виробництві і активно займалися суспільною роботою [12]. 6 лютого 1925 р. Політбюро ЦК КП(б)У на своєму засіданні підбило підсумки соціально-академічної перевірки складу студентства і визнало її завершеною. У матеріалах рішення було записано, що у майбутньому „система „чисток” має бути замінена системою підбору студентів” [13].

Проте ці заяви залишилися на папері і система „чисток” складу студентства існувала впродовж періоду, який вивчається. У листопаді 1928р. Наркомос видав розпорядження за яким розпочались масштабні перевірки соціального походження студентства. На основі цього розпорядження інститути і технікуми самостійно встановлювали строки і методи здійснення цієї акції. Вже у грудні 1928 р. у Харківському інституті народного господарства розпочала роботу комісія з перевірки соціального складу студентства. В цей же час ЦК КП(б)У створював спеціальні комісії, які займалися з'ясуванням соціального походження окремих студентів. Так, після проведеного обстеження, комісія встановила, що у селі Лехнівка Березанського району у куркулів Костюка І.Р., Костюка Я.Р., Свтюха І.І. та інших діти навчаються у Київському політехнічному, ветеринарному і кооперативному інститутах [14].

У Дніпропетровському гірничому інституті після перевірки соціального складу студентства правління інституту у грудні 1928 р., почалась додаткова „чистка”, яку проводила робітничо-селянська інспекція, яка „викрила” серед студентів-середняків велику кількість куркулів [15]. У січні 1929 р. „чистка” розпочалась у Одеському інституті народної освіти, де зі складу студентів вилучили 11 осіб, а у лютому цього року 48 студентів Київського сільськогосподарського інституту було позбавлено виборчих прав як діти орендарів, духовенства, куркулів та підсудних [16].

У Харківському медичному інституті у лютому 1929 р. за соціальне походження виключили 15 студентів, а у березні – 20 [17]. Комісії що проводили „чистки” змушували студентів, які товаришували, доносити один на одного. За такою схемою у Одесі було „викрито” і вилучено з ВНЗ студента Лещинського, у якого далекий родич служив у білій армії та студентку Коваленко, яка вийшла заміж за неплана [18]. „Чистки”, „перевірки” та суду над студентами здійснювались до кінця 1929 р. За цей час з ВНЗ було виключено приблизно 5% студентів за невідповідне соціальне походження. Це насамперед були діти середнього селянства, які підтримували або лояльно відносились до радянської влади.

Отже, ні задекларована політика „пролетаризації” ВНЗ, ні „перереєстрації” та „соціально-академічні перевірки” складу студентства у повному обсязі не досягли поставленої мети. За соціальною ознакою основну частину студентства становили вихідці зі службовців, причому їхня питома вага у 1923-1924 навчальному році становила 40,8%, а у 1928-1929 навчальному році – 46,9%. Водночас простежується тенденція збільшення частки вихідців із робітників і селян, чисельність яких поступово зростала і досягла у 1928-1929 навчальному році відповідно 23,9% і 25,3% [19].

Література

1. Итоги переписи студенчества г. Харькова // Студент революції. – 1923. – №7-8. – С.8.
2. Моисеев А. Обзор работы Харьковского КУБУча // Студент революції. – 1924. – №1-2. – С. 105.
3. Ряппо Я. О реформе высшей школы на Украине // Студент революції. – 1922. – №1. – С. 12.
- 4.Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦДАГО України), ф.1,оп. 20, спр. 1854, арк.58-59.
5. Касьянов Г.В.Українська інтелігенція 20-х –30-х років: соціальний портрет та історична доля / Г. В. Касьянов. – К., 1992. – С. 59.
6. ЦДАГО України, ф.1, оп. 20, спр. 1854, арк. 66.
7. Там само. - Спр. 1855, арк. 22.
8. Там само. - Спр. 1854, арк. 13.
9. Сероус А. Итоги социально-академической проверки вузов и нового приема в Харьковские вузы // Студент революції. – 1924. – №8-9. – С. 9.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України(далі — ЦДАВО України, ф.166, оп. 4, спр. 315, арк. 12.
11. Там само. - Спр. 714, арк.18; спр. 696, арк. 1; оп. 5, спр. 610, арк.. 1-2.
12. ЦДАВО України, ф.166, оп. 5, спр. 628, арк. 96.
13. ЦДАГО України, ф.1, оп. 20, спр. 1966, арк. 9.
14. ЦДАГО України, ф.1, оп. 20, спр. 2704, арк. 20.
15. Разоблачение вражеских элементов началось // Студент Жовтня. – 1928. – 15 декабря.
16. За чистоту студенческих рядов // Студент Жовтня. – 1929. – 15 января; К перевыборам горсовета // Реконструктор. – 1929. – 15 февраля.
17. Волки в овечьей шкуре // Рефлекс. – 1929. – 7 марта; 16 апреля.
18. «Тайна» Лещинского // Студент Жовтня. – 1929. – 24 октября; 30 мая; Про чистоту вищої школи // Шлях праці. – 1929. – 25 травня.
19. Лаврут О.О. Студентство радянської України в 20-і роки ХХ ст: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 "Історія України" / О.О.Лаврут - Донецьк, 2004. – С.